

LA VIA ROMANA DEL CONGOST

MARC MAYER I OLIVER
ISABEL RODÀ DE LLANZA

La troballa l'any 1842 del mil·liari de Deci al Molí de les Canes, al terme de Centelles, al seu límit amb Aiguafreda, produí el primer interès per la via que senyalitzava aquesta fita romana. Ben de pressa el canonge de Vic, Jaume Ripoll i Vilamajor, la publicà sota el pseudònim de Diego Lorpli i sota el seu propi nom; el mil·liari, conservat avui al Museu d'Arqueologia de Catalunya, a Barcelona, i una còpia al Museu Episcopal de Vic, fou aviat seguit de noves troballes, car era el primer d'una sèrie de sis que amollonaven el mateix trajecte, agrupats en el mateix punt, tot formant un cas insòlit a casa nostra d'un conjunt de mil·liaris, bé que en coneixem a Galícia, a Sardenya i sobretot al nord d'Àfrica, per no esmentar-ne més que alguns exemples.

Cal dir que els textos gravats en tots aquests mil·liaris, que tenien la forma d'una columna, feien menció als emperadors que havien participat en la construcció o bé en les obres de reforma del traçat de la via, per més que poguem sospitar que en força ocasions serviren més d'element de propaganda que no pas de testimoni d'uns treballs importants duts veritablement a terme. Els emperadors que trobem testimoniats al Molí de les Canes són, per ordre cronològic, Deci (251 d.C.), Carus, Carí (282-283 d.C.) i Galeri, aquest darrer dues vegades, una de les quals obliteration com a mínim dos textos gravats anteriorment (293-305 d.C.); la darrera columna mil·liària no presentava restes d'inscripció, que potser hagués estat pintada i no pas gravada damunt la pedra. Val a dir que els rètols de tots aquests mil·liaris que ara llegim amb dificultat, duïen sempre una capa de pintura, normalment vermella, color que des de sempre i fins als nostres dies s'ha usat dintre de la senyalització viària.

Aquest grup de mil·liaris marcaven l'entrada a la vall del Congost des de la plana d'Osona, que pren el seu nom, com tothom sap, de l'antiga capital *Auso* (no *Ausa*), transformada després en *Vicus*, actual Vic. De Vic mateix devia par-

tir el tram de via que ara estudiem i que formava part segurament d'un itinerari més llarg, que devia tenir origen al Pirineu, possiblement al Coll d'Ares, topònim molt evocador, i que, en sortir del Congost, s'endinsava al Vallès per entroncar amb el traçat de la via Augusta que es bifurcava en un doble itinerari: el d'interior que, creuant el Vallès, anava al Pont del Diable de Martorell i d'allà es dirigia vers Tarragona (*Tarraco*), i el de la costa, que anava a Barcelona (*Barcino*) i convergia amb l'anterior a Martorell.

El camí que estudiem se'ns presenta, doncs, com un itinerari d'interior, tot seguint com és normal la conca d'un riu —el Congost, en aquest cas— i del qual tenim una datació tardana dintre de la segona meitat del segle III d.C., però la via segurament ja existia. Tenim també restes arqueològiques i notícies de la continuïtat fins als nostres dies mitjançant la successió de l'antic Camí Ral i el traçat de la carretera N-152, malgrat que a l'Edat Mitja els Comtes de Centelles imposaren com a pas principal l'itinerari Centelles-Caldes de Montbui, recuperant així, com veurem, un traçat romà molt antic.

Les restes arqueològiques més importants d'aquesta via es troben precisament entre els termes de Seva, tocant Centelles, i Hostalets de Balenyà, que té un nom clarament vinculat amb el pas d'una via o d'un camí. Concretament l'indret conegut com a costa de Sant Antoni, on encara es veuen restes clarament romanes malgrat les successives remodelacions que mantingueren en ús el traçat fins a la desviació del segle XIX que evitava el que el viatger Francisco de Zamora, al segle XVIII, qualificava de «pesada subida de este nombre».

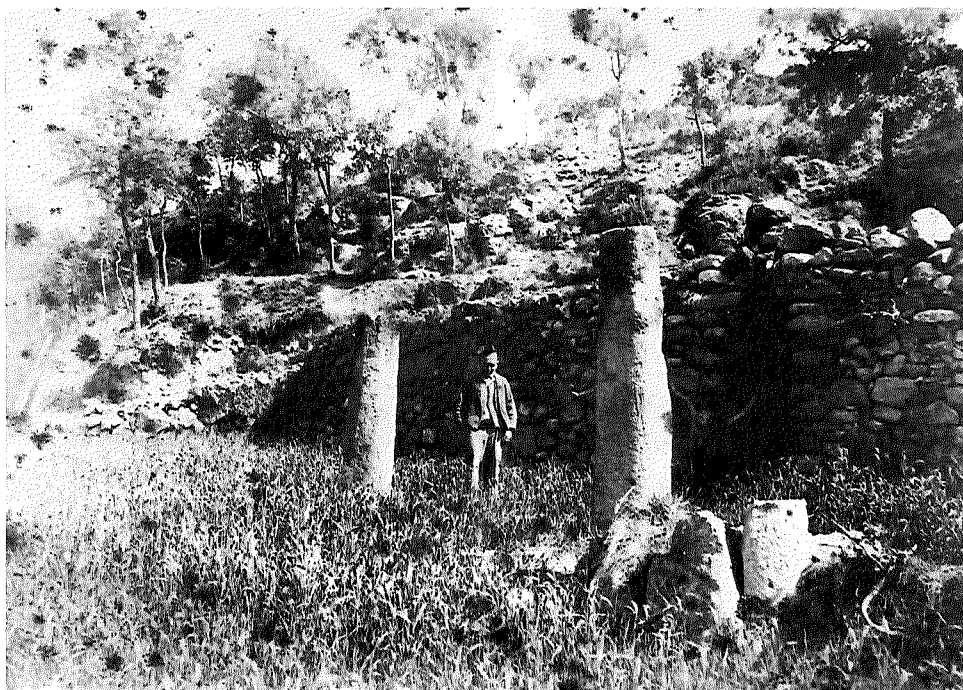
Recentment, les obres de construcció de l'autovia requerien l'excavació prèvia i la destrucció parcial posterior del tram de via romana afectat per a construir l'accés vers Centelles, que obligaren també al trasllat, esperem que el darrer, de l'ermita de Sant Antoni. La zona excavada comprenia la pujada en ziga-zaga per a vèncer el desnivell entre la part baixa de la vall del Congost i l'altiplà que dona accés a la plana de Vic. Es tractava, com es pot veure encara en les minses restes conservades *in situ* a la part de dalt, d'una seqüència de forts pendents per a arribar a un camí carener que retallava la roca i presenta encara murs de contenció a la part exterior i rases de fonamentació a la part interior; les lloses que hi veiem deuen ser encara les romanes, però la seva disposició actual deu correspondre a reformes posteriors, potser del segle XVIII. L'excavació realitzada al tram de Camí Ral sota el pont de l'Abella, al terme de Sant Martí de Centelles, en el punt immediat al gual del riu Congost (conegut encara avui com «La Palanca»), ha posat de manifest restes clarament romanes en aquest tros de camí, que presenta en canvi semblances formals en els murs de contenció i en els guarda-rodes, des d'on es veuen els Hostalets; la cronologia de l'excavació de l'Abella es remunta fins al segle XVII.

Mil·liari d'Herenni Etrusc del Molí de Les Canes (Museu d'Arqueologia de Barcelona)

De tota manera la disposició original de la via romana no devia diferir gaire de la dels trams millor conservats, car sabem que l'enllosat total era excepcional i normalment les vies comportaven una capa de grava (*glarea*), continguda en els punts de més pendent o erosió pluvial per encintats de lloses; aquesta era l'estructura de la via romana a la Costa de Sant Antoni que encara podem veure en el tram inicial del camí carener, i apareixia també en trams de la pujada avui destruïda, la documentació de la qual fou dipositada pels seus excavadors al Servei d'Arqueologia de la Generalitat.

Amenaçada per un abocador d'escombraries, continua la via vers els Hostalets de Balenyà, on es perd en entrar a la població, prop de les torres d'electricitat. De tota manera és justament abans de perdre's on tenim gairebé un centenar de metres, molt ben conservats, amb un enllosat quasi continu malgrat refaccions i restauracions posteriors, fetes col·locant la pedra a plec de llibre; els murs de contenció depassen en algun punt els dos metres d'alçària i coronats, arran de capa de rodament, per pedres clavades a una distància aproximada d'un metre, que servien de guarda-rodes o protecció per a la circulació de carruatges atès el desnivell. Naturalment, aquesta presentació respon a una etapa posterior a la romana, malgrat l'aprofitament dels elements estructurals.

Mil·liaris del Molí de Les Canes, entre Centelles i Aiguafreda, a mitjà segle XIX

La via romana continuaria vers Vic travessant el terme de Tona, on el mil·liari de la capella de Sant Miquel de Vilageliu, malgrat que pugui haver estat desplaçat del seu lloc originari, és un testimoni rellevant; entraria segurament a *Auso* per Santa Eugènia de Berga, on a la Teuleria de l'Albanell es trobà un altre mil·liari sense inscripció, conservat avui al Museu Episcopal de Vic.

La zona d'*Auso* és, d'altra banda, un exemple privilegiat per a l'estudi de la vialitat i de la implantació romanes en dades més primerenques arreu de l'ampli Imperi romà, car l'antiguitat de la documentació que posseïm només té escassos paral·lels a la mateixa Itàlia o, molt més lluny, a la zona de Pèrgam, a Turquia. L'establiment d'un sistema viari a Osona-Vallès respondria sens dubte a la política que ja esmentà l'historiador grec Polibi (3, 39, 8) quan indicà que a la seva època els romans havien amollonat amb fites la zona immediata al Pirineu, la Narbonesa i l'àrea hispànica limítrof; efectivament, a Treilles, prop de Narbona, fou trobat un mil·liari amb l'esment del procònsul Luci Domici Enobarb que l'any 118 a.C. organitzà a l'altra banda del Pirineu el traçat del que els francesos anomenen Via Domícia i a casa nostra coneixem com a Via Augusta. En uns anys molts propers, un altre procònsul, Quint Fabi Labeó, amollonava la via a l'entorn de Lleida (*Ilerda*) per donar solidesa a la implantació al Segre i a l'Ebre.

En efecte, l'any 1983 es trobà un mil·liari romà d'època republicana a Santa Eulàlia de Riuprimer, conservat en una casa particular de la població; aquest mil·liari, que porta precisament la indicació de la milla número 1 d'un camí amollonat pel procònsul Mani Sergi entorn al 120-110 a.C., dóna força a tota la sèrie d'hipòtesis que sorgiren arran de la publicació per Mossèn Eduard Junyent, l'any 1954, del mil·liari de la mateixa sèrie que indicava la milla número 7 i que fou trobat al Mas el Vilar de Tona, avui al Museu de Vic. Un tercer mil·liari, conegut des del segle XIX, trobat a Santa Eulàlia de Ronçana i dipositat avui al Museu d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona, esmenta també Mani Sergi a la milla 21 de la mateixa via.

Amb tot això resulta clar que tenim una via romano-republicana del final del segle II a.C. que arrenca d'una zona immediata a *Auso* i es dirigeix a Caldes de Montbui travessant Tona i Centelles; aquest és el camí que reprèn la via medieval imposada, com hem dit més amunt, pels Comtes de Centelles des del seu castell termenat. La construcció d'aquesta via tan antiga tingué raons fonamentalment militars, car hem de pensar que no som lluny de l'any 133 a.C., quan Escipió Emilià destrueix Numància, però també hem de creure en raons d'organització i control del territori amb vista a la seva explotació, agrícola i ramadera fonamentalment, característiques que encara persisteixen ben vives als nostres dies en aquestes contrades.

Aquest caràcter agropecuari de l'ocupació romana a Osona i a la Vall del Congost queda ben manifesta en les nombroses vil·les descobertes a la zona.

Pensem en Llerona, segurament l'antiga *Lauro* que encunyà moneda, com proposà J. Estrada, a la Garriga, on el bon clima i les aigües termals afavoriren establiments notables com les vil·les de Can Terrés i l'Olivar d'en Pedrals, arran del torrent de Malhivern, que tenen restes de decoració escultòrica i marmòria.

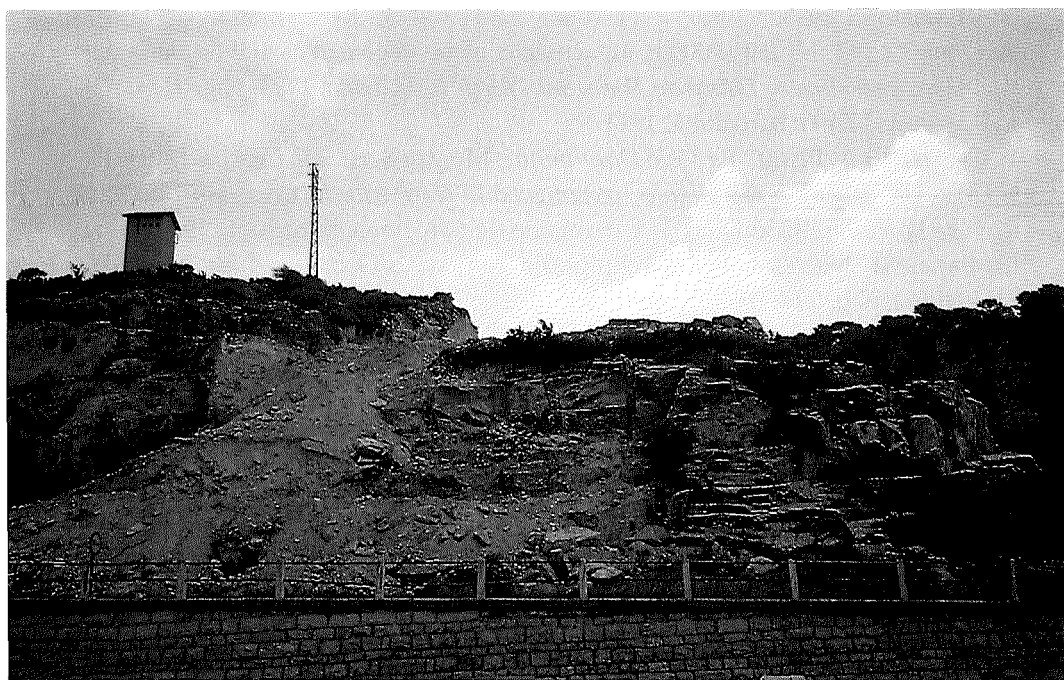
Aquestes vil·les, i d'altres, tenien accés directe a la via del Congost o bé n'eren ben a prop i es comunicaven mitjançant camins privats (*itinerà privata*), com veiem també que fan les masies que en bona part són les continuadores dels establiments romans, com succeeix per exemple amb Can Terrés.

La via del Congost, a més de ser l'eix vertebrador del territori, servia també com a element aglutinador d'una sèrie de monuments que triaven emplaçaments d'àmplia visibilitat vers i des del recorregut de la calçada, amb la qual cosa la seva disposició era certament escenogràfica. A la zona que ens interessa es tracta de monuments funeraris, alguns de força notables, com és el cas del monument de Malla, de les darreries del segle II a.C., en una cronologia paral·lela a la de la via amollonada per Mani Sergi. En el monument de Malla hi veiem una iconografia complexa, amb influències de tipus itàlic on, d'una banda, s'escenifica la processó d'un magistrat i, de l'altra, la llegenda d'Hèrcules amb una al·lusió a l'episodi de Terió i els braus, al rapte de l'esposa de l'heroi, Deianira, per part del centaure Nessus i a l'entrada d'Hèrcules a l'Olimp.

Un altre monument que tindria una posició dominant sobre la via seria la torre de Tona, a l'anomenat Castell, i immediata a l'església de Sant Andreu. Han estat força variades les interpretacions que s'han fet sobre la cronologia i la finalitat d'aquesta potent estructura turriforme; al nostre parer es tracta, gosàriem dir que sens dubtes, d'una torre funerària romana feta en formigó (*opus caementicium*), coberta amb volta i avui dia despallada del parament de carreus que havia de folrar-la exteriorment; pel que fa a la cronologia, potser podríem proposar una datació dintre del segle I d.C. i fins i tot la primera meitat, però cal evidentment fer excavacions arqueològiques per a donar més precisions. De tota manera es tracta d'un monument singular i molt ben conservat, que no pot tenir caràcter defensiu atesa l'estructura dels seus murs i la disposició interna de la cambra; a Catalunya podem esmentar la famosa Torre dels Escipions de Tarragona, les de Vilablareix, Empúries i Lloret, a Girona, entre moltes d'altres, encara que la de Tona mai no ha estat considerada fins ara com a torre funerària romana. Hem de dir a més, que aquesta torre no constitueix un element aïllat a Tona, sinó que tenim testimonis de forns de terrissa, de vil·les amb restes abundoses de ceràmiques de vernís negre, les característiques de la República romana, i un jaciment que està donant resultats molt notables com és el de les Lloses.

*Mil·liari de Sta. Eulàlia
de Riuprimer*

Via romana de Centelles

Altres monuments funeraris de tipus arquitectònic són aquells en forma d'altar, dels quals queden només algunes engrunes de la decoració escultòrica. Són concretament les restes que es conserven en diversos indrets de Llerona i que correspondrien a altars decorats als seus extrems amb relleus de testes de medusa, coneguts com a *gorgoneia*, i fulles de llorer imbricades. D'aquest tipus de tombes se'n tenen exemples a la zona costanera (Barcelona i Mataró, principalment), però no sovintegen en canvi a les zones de més a l'interior, per la qual cosa els testimonis de Llerona, vorejant la via del Congost, tenen un interès extraordinari.

Com podem veure, la informació que posseïm sobre la implantació romana a la zona que estudiem està sòlidament articulada per un seguit de troballes arqueològiques i epigràfiques vinculades al traçat viari. Malgrat que moltes vegades s'ha posat en relleu la migradesa de les deixes de Roma en aquestes comarques, l'anàlisi sumari que hem plantejat en funció de la via del Congost, ens mostra un panorama amb una clara continuïtat cronològica que remunta al final del segle II a.C. i que arriba als nostres dies, mantenint uns itineraris relativament semblants en funció de l'estructura del territori, que els romans sabien copsar amb el seu tarannà pragmàtic, com no ho ha fet cap altre poble. El seny que han conservat els seus encerts és el que avui en dia encara ens caracteritza.

BIBLIOGRAFIA

- J. ALBAREDA, «L'estat dels camins a la comarca d'Osona en el segle XVIII», *Ausa* XI/105 (1983), pàg. 39-46.
- J. BERNAT, *Pla de Carreteres de Catalunya*, annex 1, t. 1. *Antecedents històrics*, Barcelona, 1983.
- A. CABALLÉ i M. M. ESPADALER, «L'actuació arqueològica al castell de Tona dels anys 1985-1986», *Llibre de Tona. Sant Jordi 1993*. Tona, 1993, pàg. 91-92.
- E. CASASSAS, *Tona*. Barcelona, 1943.
- P. CLÉMENT i A. PEYRE, *La Voie Domitienne*. Montpeller, 1992 (reed. ed. 1991).
- J. ESTRADA, *Vías y poblamiento romanos en el territorio del área metropolitana de Barcelona*, Comisión de Urbanismo de Barcelona. Barcelona, 1969.
- G. FABRE-M. MAYER-I. RODÀ, «Epigrafia romana d'Osona», *Ausa* X/102-104 (1982), pàg. 293-318.
- IDD., *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*. París, 1984.
- J. GUDIOL, *L'Ausa romana i el seu temple*. Vic, 1907 (reimpr. Barcelona, 1982).
- E. JUNYENT, «Un nuevo miliario ausetano», *Ausa* II, 14 (1955), pàg. 148-152=*Informes y Memorias* 32 (1956), pàg. 133-140.
- ID., *La ciutat de Vic i la seva història*. Barcelona, 1976.

- J. MAURÍ, *Història de La Garriga*, vol. 1. Barcelona, 1949 (reimpr. Barcelona, 1980).
- M. MAYER, «Els mil·liaris del Molí de les Canes i el pas de la via romana per Aiguafreda», *Aiguafreda. Festa Major d'hivern*, 1983.
- ID., «El camí ral al seu pas per Aiguafreda», *Aiguafreda. Festa Major d'hivern*, 1984.
- ID., «Sur Polybe 3, 39, 8», *Itaca* 1 (1985), pàg. 189-191.
- ID., «Una vegada més sobre el camí antic i el seu pas per Aiguafreda», *Aiguafreda. Festa Major d'hivern*, 1986.
- M. MAYER i I. RODÀ, «Aproximació preliminar a la xarxa viària romana de Catalunya», *Pla de Carreteres de Catalunya*, annex 1, t. 1, *Antecedents històrics*. Barcelona, 1983, pàg. 3-50.
- IDD., *La romanització del Vallès segons l'epigrafia*, Sabadell, 1984.
- IDD., «La epigrafia romano-republicana en Cataluña. Su reflejo en la red viaria», *Epigrafía hispánica de época romano-republicana*. Saragossa, 1986, pàg. 157-170.
- F. PALLÍ, *La Vía Augusta en Cataluña*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1985.
- J. PARDO, A. PÀMIES i M. PANOSA, *El camí empedrat de l'Abella*. Aiguafreda, 1987.
- A. PLADEVALL, *El Castell de Centelles*. Barcelona, 1976, 2a. ed.
- ID., «Restauració de Vilageliu», *Tona. Llibre de l'any*. Tona, 1980.
- ID., «El Castell de Tona», *Tona 889-1898*. Tona, 1989.
- G. RADKE, *Viae publicae Romanae*. Bolònia, 1981.
- I. RODÀ, «Escultura republicana en la Tarraconense: el monumento funerario de Malla», *Actas de la I Reunión sobre escultura romana en Hispania (Mérida 1992)*. Madrid, 1993, pàg. 207-219.
- J. SANMARTÍ, «Els edificis sepulcrales romans dels Països Catalans, Aragó i Múrcia», *Fonaments* 4 (1984); pàg. 87-160.
- F. SOLÀ, *Aiguafreda. La parròquia antiga i el poble modern*. Aiguafreda, 1932 (reimpr. Barcelona, 1983).
- F. DE ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, ed. R. Boixareu. Barcelona, 1973.